

GALERIA MARC DOMÈNECH

Ptge Mercader 12, bxs - 08008 Barcelona - TF: 93 595 14 82 - FX: 93 250 63 58
info@galeriamarcdomenech.com - www.galeriamarcdomenech.com

20.10 - 30.11.2017
Sala 3

Davant l'allau de persones que creuaven clandestinament els Pirineus, que en un primer moment va agafar per sorpresa les autoritats espanyoles, aquestes van improvisar les condicions d'acollida, fins que van dictar una àmplia normativa que fixava com actuar amb les diferents tipologies de refugiats. En funció de la nacionalitat, l'edat i el sexe, se'n decretava l'estada en presons (d'homes i de dones), hospicis, camps de concentració, hotels i establiments diversos. Això sí, es prohibia que aquestes persones s'establissin a Espanya, excepte en situacions d'arrelament familiar o en cas de disposar de recursos econòmics, sempre que fossin avalades per persones amb una solvència ideològica reconeguda. En conseqüència, tot aquest volum de desplaçats contemplava amb impotència la necessitat de sortir de la presó i aconseguir la documentació necessària per emigrar a un tercer país, tràmits difícils de solucionar a l'Espanya del primer franquisme. La Creu Roja Espanyola, encarregada teòricament de l'atenció d'aquests refugiats, va fer ben poca cosa per tenir-ne cura.

Aquesta situació va afavorir que les ambaixades i els consols aliats també passessin a vetllar pels retinguts a Espanya. Va ser significatiu el paper de les representacions diplomàtiques britànica (que ajudava tot tipus de persones, sense importar la nacionalitat), nord-americana, polonesa, belga i holandesa. En el cas dels francesos, es va generar una situació difícil, atès que la seva representació diplomàtica estava sota les ordres del govern de Vichy, vinculat als alemanys, i, en molts casos, oferia instruccions que divergien dels interessos de les forces favorables als aliats. Va ser llavors quan, a través de diplomàtics i funcionaris partidaris de la França Lliure, es va organitzar una estructura paral·lela a l'oficial per ajudar els compatriotes que volien arribar a l'Àfrica del Nord. En aquesta organització va tenir un paper determinant la Creu Roja Francesa a través de monsenyor André Boyer-Mas, agregat eclesiàstic de l'ambaixada i amb unes relacions excel·lents amb els estaments franquistes. Precisament, per desenvolupar aquesta assistència i per la seva vinculació a la resistència, el març de 1943 Boyer-Mas i onze funcionaris del consolat a Barcelona i de l'ambaixada a Madrid van presentar la seva dissidència a Vichy. Dies després, a l'abril, es va produir la revocació dels càrrecs d'un bon nombre de funcionaris francesos destinats a Espanya, alguns dels quals van passar a efectuar missions idèntiques per encàrrec de l'ambaixada nord-americana. Paral·lelament, es van involucrar en aquestes difícils i delicades tasques professors de l'Institut Francès de Barcelona i els liceus francesos de Barcelona i Madrid. Amb aquestes persones, Boyer-Mas disposava d'un nombrós equip que cobria tota la geografia espanyola. Entre aquests col·laboradors, probablement hi havia el fotògraf francès Jacques Léonard (París, 1909 – L'Escala, 1994), que aquells anys recorria Espanya cercant localitzacions per a la pel·lícula que el director de cinema Abel Gance volia gravar sobre la figura de Cristòfor Colom. A Barcelona, alguns dels refugiats van dormir al Liceu Francès, a l'Institut Francès i a la Capella Francesa, i a Madrid, a més del Liceu Francès, ho van fer a la Casa Velázquez.

Per la seva banda, els refugiats jueus van comptar amb l'ajut d'organitzacions benèfiques que van aconseguir, malgrat la negativa inicial de les autoritats franquistes, establir-se a Espanya. La delegació de l'American Joint Distribution Committee, que dirigien des de Barcelona els germans Samuel i Joel Sequerra, i els quàquers de l'American Friends Service Committee, instal·lats a Madrid sota la protecció nord-americana, van destacar en aquestes tasques.

L'acció, tant dels representants diplomàtics com dels jueus, va ser feixuga, i es va treballar per evitar l'internament en presons, aconseguir la concentració dels refugiats a Barcelona o a Madrid i la seva sortida ràpida del país.

Els jueus pretenien dirigir-se a Amèrica i al que aleshores era el protectorat britànic de Palestina, tot i que altres també van anar a la Gran Bretanya i a l'Àfrica del Nord. Polítics de països ocupats i aviadors aliats tenien com a destinació la Gran Bretanya a través de Gibraltar, mentre que els militars desmobilitzats i el contingent de joves francesos es dirigien, majoritàriament, a l'Àfrica del Nord (Marroc i Algèria).

Hotels, pensions, cases d'hostes i pisos de lloguer de la ciutat de Barcelona es van omplir de persones que esperaven l'autorització per abandonar la península Ibèrica. Altres s'allotjaven en hotels de localitats situades a la costa basca (Munguía, Deba, Zestoa, Zarautz, Zumaia), el Pirineu de Navarra (Lekumberri, Leitza, Betelu, Auritz/Burguete) o en diversos balnearis repartits per tota la geografia espanyola (entre altres, els de Caldes de Malavella, Ontinyent, Rocallaura, Urberuaga de Ubilla, Jaraba i Alhama de Aragón). Un cop els refugiats obtenien l'autorització per marxar, les seves representacions diplomàtiques iniciaven els tràmits per aconseguir els visats d'entrada a un altre país i els passatges en vaixells de línia regular, i en algunes ocasions fins i tot van llogar directament vaixells amb els quals van evacuar diversos contingents.

Els nois francesos van sortir dels ports d'Algesires, Màlaga i Lisboa cap a Alger i Casablanca. Des de Màlaga van salpar un mínim de 13 expedicions. Jacques Léonard va deixar constància amb les seves fotografies, un recull de les quals il·lustren aquesta publicació, de l'estada a la plaça de braus de Màlaga d'un nombrós grup de joves que esperaven l'ordre per abandonar Espanya. Després de consultar els arxius dels ministeris espanyols d'Afers Exteriors i de l'Exèrcit, s'ha sabut que aquest grup havia de marxar el 26 de desembre de 1943, l'endemà de Nadal, i que, per circumstàncies no aclarides, la sortida es va ajornar fins al dia 29, la qual cosa va allargar l'espera dels que s'amuntaven en aquell allotjament improvisat. Els documents també ofereixen informació interessant que permet xifrar en unes mil cinc-cents les persones que integraven l'expedició. Diversos combois de ferrocarril van traslladar grups a Màlaga des de Barcelona, Madrid, Miranda de Ebro i des d'altres punts de la geografia espanyola. L'organització, sota el control de la Creu Roja Francesa, que capitanejava l'omnipresent Boyer-Mas, es va encarregar de les tasques d'atenció i avituallament. Les fotografies de Léonard mostren els nois lluint una targeta d'identificació en què consten el seu nom i els cognoms, i representen una font de primer ordre per il·lustrar la partida de refugiats des de ports espanyols. Probablement es tracta de l'únic material gràfic conegut fins ara d'aquest episodi històric que, durant dècades, s'havia mantingut en l'oblit a Espanya. La pel·lícula *Casablanca*, protagonitzada per Humphrey Bogart i Ingrid Bergman, que aborda el pas de refugiats des de Lisboa fins al Marroc, aquí no es va estrenar fins l'any 1946, amb la Segona Guerra Mundial ja finalitzada. Pocs imaginaven llavors que els ports espanyols havien facilitat l'enrolament de milers de joves a l'exèrcit aliat.

Amb les llistes de noms confeccionades per les autoritats espanyoles, s'ha aconseguit el testimoni d'algun dels protagonistes. Paul Dupuy explica que a Màlaga gaudien d'un règim de semilibertat, atès que durant el dia podien visitar la ciutat i passejar pels carrers, aquells dies decorats amb motius nadalencs. Henri Cabanes, per la seva banda, recorda que a la plaça de braus van dormir sobre una mena de matalassos fets amb palla. El dimecres 29 de desembre, els vaixells Gouverneur Général Lépine i Sidi Brahim van arribar a Màlaga carregats de farina i fosfats, productes de primera necessitat per a l'economia espanyola, aïllada internacionalment i en procés de recuperació dels efectes devastadors de la Guerra Civil. Els vaixells van entrar al port amb la bandera anglesa i, després de salpar-ne, just en el moment en què començaven a navegar per aigües internacionals, van hissar la bandera francesa mentre els passatgers cantaven emocionats *La Marsellesa*. Dos dies després, per a alegria dels viatgers, entraven al port de Casablanca, al protectorat francès del Marroc. Per a tots ells començava llavors una altra guerra.

Josep Calvet
Historiador

Biografia Jacques Léonard

Jacques Léonard (París, 1909 – L'Escala, 1994), fill d'un tractant de cavalls d'origen gitano i de la propietària d'una casa de costura de París, va arribar tard al món de la fotografia però l'acompanyava un important bagatge professional relacionat amb la imatge. Aviat s'inicia en el món del cinema treballant en tasques de muntatge i producció i col·laborant amb diversos directors.

Viatja per tot el món fins que l'any 1940 arriba a Espanya buscant localitzacions per una pel·lícula sobre Cristòfor Colom, que no s'arriba a rodar a causa de la situació de guerra a Europa, i coneix el director general de cinematografia que li ofereix l'oportunitat de treballar en diversos encàrrecs i s'estableix a Madrid.

L'any 1949 es trasllada a Barcelona amb l'empresari teatral Arthur Kaps, de qui esdevé la seva mà dreta. Poc després coneix l'humorista Robert Lamouret, al que acompanya en qualitat de secretari a una gira mundial. Amb ell viatja a Anglaterra, Austràlia, Grècia i Itàlia. En finalitzar la gira, el 1952, s'estableix a Barcelona on s'enamora de Rosario Amaya, una gitana que treballa com a model d'artistes. Es casa amb Rosario i comença la seva activitat com a fotògraf *free lance*.

Francesc Català-Roca li proporciona contactes i col·labora amb diferents mitjans: *La Vanguardia*, *La Gaceta Ilustrada*, *Pomezià*, publicació del Bisbat de Barcelona, *Sant Jordi*, revista de la Diputació de Barcelona, i munta el seu propi laboratori dedicat a fotografia publicitària.

El 1975, després del desmantellament dels barris gitanos de Barcelona s'instal·la a la Mina i per problemes de salut deixa la fotografia, dedicant-se a treballar en el projecte d'un llibre sobre la cultura gitana, *Les quatre fers en l'air* que no s'arriba a publicar tot i l'interès inicial de l'editorial Plon de París, especialitzada en etnologia.

El 1991, amb la salut molt agreujada es trasllada a l'Escala on mor l'any 1994.

El seu llegat està compost per 18000 negatius dipositats pel seus fills a l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Tracten diverses temàtiques i cal destacar els gairebé 3000 dedicats a documentar la cultura gitana.

Évadés. 29 décembre 1943
Jacques Léonard

Aquesta exposició forma part de DOCfield Barcelona
Festival de Fotografia Documental

Més informació a:
www.docfieldbarcelona.org

Barcelona
DOCfield
Festival de Fotografia Documental

AFB
Arxiu Fotogràfic de Barcelona

Jacques Léonard, el líder dels refugiats catalans a França

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

De Gaulle

Ens complau presentar el treball documental que Jaques Léonard va realitzar el desembre de 1943 per testimoniar el pas per Espanya de milers de joves francesos que fugien del feixisme per incorporar-se a files al Nord d'Àfrica i un dels pocs testimonis gràfics que existeixen d'aquest moment històric. Concretament es tracta d'un conjunt de fotografies d'un comboi de refugiats, majoritàriament francesos, que van arribar de diferents punts de la geografia espanyola per embarcar a Màlaga en direcció a l'Àfrica i a la llibertat, el 29 de desembre de 1943.

Jacques Léonard, el líder dels refugiats catalans a França

"Jacques Léonard va deixar constància amb les seves fotografies (...) de l'estada a la plaça de braus de Màlaga d'un nombrós grup de joves que esperaven l'ordre per abandonar Espanya. (...) Aquest grup havia de marxar el 26 de desembre de 1943, l'endemà de Nadal, i que, per circumstàncies no aclarides, la sortida es va ajornar fins al dia 29, la qual cosa va allargar l'espera dels que s'amuntegaven en aquell allotjament improvisat. (...) Les fotografies de Léonard mostren els nois lluint una targeta d'identificació en què consten el seu nom i els cognoms, i representen una font de primer ordre per il·lustrar la partida de refugiats des de ports espanyols. Probablement es tracta de l'únic material gràfic conegut fins ara d'aquest episodi històric que, durant dècades, s'havia mantingut en l'oblit a Espanya." (Josep Calvet)

Text
Josep Calvet

Traduccions
Maria Planas; Discobole, SL

Disseny gràfic
Dani Cáceres

Fotografies
© Jacques Léonard. Arxiu Família Jacques Léonard
"Retrat de Jacques Léonard" © Santi Léonard

La Segona Guerra Mundial va passar per Espanya

Soldats francesos i britànics a la batalla de França, 1940

Embolcada en la doble posició oficial de no-bel·ligerància i neutralitat, mentre paral·lelament es mostrava molt propera als països de l'eix que havien tingut un paper decisiu en la victòria de l'exèrcit franquista en la Guerra Civil, Espanya va adquirir un protagonisme destacat en la Segona Guerra Mundial. Una rellevància que anava més enllà de l'enviament de la *División Azul* a combatre al front rus, de l'exportació de minerals destinats a la indústria de guerra alemanya o del refugi daurat que el règim franquista va proporcionar a destacats nazis un cop acabat el conflicte.

Soldats francesos i britànics a la batalla de França, 1940

En esclatar la guerra, el setembre de 1939, l'expansionisme alemany va ser fulgurant, i l'exèrcit d'aquest país va encadenar una victòria rere l'altra. En menys d'un any va aconseguir ocupar Polònia, Dinamarca, Noruega, Luxemburg, Bèlgica i Holanda. El maig de 1940 començava la Batalla de França, i poques setmanes després, el 22 de juny, se signava l'armistici. L'exèrcit alemany ocupava una part del país, mentre que el sud, incloent-hi la costa mediterrània, quedava en mans d'un govern presidit pel mariscal Philippe Pétain, que establia la capital a Vichy. Quatre dies abans, el general Charles de Gaulle, en una al·locució a través dels micròfons de la BBC de Londres, cridava a la resistència contra els alemanys: "Convido els oficials i els soldats francesos que es trobin en territori britànic o que es dirigeixin cap aquí, amb armes o sense, convido els enginyers i els obrers especialistes de les indústries d'armament que es trobin en territori britànic o que es dirigeixin cap aquí a posar-se en contacte amb mi. Passi el que passi, la flama de la resistència francesa no s'ha d'apagar i no s'apagarà." De Gaulle es convertia així en el líder de la resistència francesa i passava a capitanear l'anomenada França Lliure.

Soldats francesos i britànics a la batalla de França, 1940

Accions com aquesta van despertar consciències patriòtiques en la joventut francesa i van impulsar la fugida de nois en edat militar per combatre al costat dels aliats. Calia marxar de França i anar cap al sud, travessar la línia de demarcació que dividia la zona ocupada del territori en mans de Vichy. Durant els mesos precedents, centenars de persones havien arribat als llocs fronterers dels Pirineus amb el propòsit de dirigir-se a la península Ibèrica –atesa la situació estratègica d'Espanya i Portugal– i abandonar Europa. Des de l'estiu de 1940 fins a l'estiu de 1944, les fugides es van generalitzar a mesura que la guerra avançava i l'assetjament contra els jueus es feia implacable, tant als països ocupats per l'exèrcit alemany com a la mateixa França de Vichy, que col·laborava amb els nazis per dur a terme la seva política antijueva.

Soldats francesos i britànics a la batalla de França, 1940

Es calcula que un mínim de 80.000 persones, de manera legal o il·legal, van trobar refugi a l'Espanya franquista. Aquests refugiats poden dividir-se en cinc grans grups. Els nois francesos, atrets per la crida de De Gaulle i, a partir de la primavera de 1943, desitjosos de fugir del Servei de Treball Obligatori (STO), que els obligava a treballar a la indústria alemanya, representaven el grup més nombrós. A la capacitat de mobilització de De Gaulle, cal afegir-hi la del general Henri Giraud, figura clau del desembarcament aliat al Marroc i a Algèria que competiria amb De Gaulle en el lideratge de la França Lliure. A banda dels francesos, hi havia els jueus que fugien de la persecució que els nazis havien iniciat contra ells el 1933 a Alemanya i, a partir del 1938, als països que s'annexionava el III Reich. Per als qui es van quedar a Europa, la destinació més probable van ser els camps de concentració i d'extermini. Sis dels nou milions de jueus que vivien a Europa a l'inici de la Segona Guerra Mundial van morir víctimes de l'Holocaust. El tercer grup l'integraven els polítics de països ocupats pels nazis (Polònia, Holanda i Bèlgica), que pretenien establir a la Gran Bretanya els seus respectius governs a l'exili. També cal parlar dels militars desmobilitzats (bàsicament anglesos,

polonesos, belgues i francesos) que volien unir-se a l'exèrcit aliat. L'últim grup el formaven els aviadors aliats (britànics i nord-americans) que, després de ser abatuts al front de guerra, perseguien tornar a Anglaterra per reincorporar-se als combats. L'aviació va tenir un paper essencial en el desenvolupament de la Segona Guerra Mundial. Davant els notables avenços tecnològics aplicats a les aeronaus, els pilots s'havien convertit en una peça molt preuada que calia salvar per poder continuar combatent. Per això, es van esmerçar molts esforços i recursos a rescatar-los.

Soldats francesos i britànics a la batalla de França, 1940

Malgrat que inicialment aquestes persones van passar sense dificultats a la península Ibèrica a través dels punts duaners (Portbou, la Jonquera, la Farga de Moles, Pont de Rei, Canfranc, Dantxarinea, Irún, etc.) per embarcar cap a Amèrica, Anglaterra o l'Àfrica del Nord, aviat les pressions alemanyes davant el govern espanyol donarien fruit i la concessió de visats d'entrada al país quedaria reduïda a un fet anecdòtic i testimonial. En conseqüència, les fugides van passar a materialitzar-se de manera clandestina, després de creuar a peu els camins que travessen els cinc-cents quilòmetres de serralada pirinenca, des d'Irun fins a Portbou. Traspassar els elevats colls del Pirineu, especialment els d'Osca i els de Lleida, de més de dos mil metres d'altitud, no era fàcil, atès que els evadits havien de fer front al desconeixement de la ruta, a l'orografia, a les condicions meteorològiques i a la vigilància policial a banda i banda de la frontera.

Soldats francesos i britànics a la batalla de França, 1940

Tot plegat va fer que la major part dels que van aconseguir travessar els Pirineus fossin detinguts en arribar a territori espanyol. Aleshores començava la seva estada, que de vegades es convertia en un llarg pelegrinatge, per establiments penitenciaris. En un primer

Soldats francesos i britànics a la batalla de França, 1940

garantir l'èxit de les expedicions. En conseqüència, van adquirir protagonisme les xarxes d'evasió que s'encarregaven de conduir, des de qualsevol punt d'Europa fins a la península Ibèrica, les persones que volien fugir. Creades inicialment pels serveis d'informació aliats per socórrer militars i personalitats polítiques, ben aviat es van ocupar d'ajudar la resta de refugiats. Les xarxes i les seves diverses ramificacions van proliferar a partir del novembre de 1942, quan els alemanys van ocupar la França de Vichy i van iniciar un control absolut dels passos dels Pirineus que incloïa la instal·lació de llocs fixos de vigilància als principals camins, el desplegament d'unitats equipades amb esquis i avesades al control de l'Alt Pirineu i la utilització de gossos ensinistrats per seguir el rastre de persones. Exiliats espanyols a França i al Principat d'Andorra, sovint vinculats a partits i sindicats d'oposició al franquisme (CNT, PCE, FNC, POUM, PNB i ERC, entre altres), es van involucrar en les seves estructures, igual que veïns de les valls pirinenques i contrabandistes habituals, en aquest cas atrets pels importants guanys econòmics que representava aquesta activitat. Les representacions diplomàtiques aliades establertes a Espanya i diverses entitats jueves van destinar molts diners a sustentar aquestes vies d'evasió.

Soldats francesos i britànics a la batalla de França, 1940

El març de 1943 també van ser decisives les gestions de l'ambaixador britànic, Samuel Hoare, per posar fi a la política –fruit d'un acord amb Vichy afavorit pels alemanys– d'expulsar a França els detinguts en territori espanyol. Aquesta norma, que sortosament no s'aplicava de manera sistemàtica, va permetre el lliurament, primer a la gendarmeria i més tard a la policia alemanya, de persones capturades als punts fronterers espanyols. Malgrat que no es disposa de xifres sobre l'impacte que va tenir, sí que hi ha constància que alguns expulsats van acabar als camps de concentració i d'extermini nazis.

Soldats francesos i britànics a la batalla de França, 1940

Les autoritats espanyoles es van mostrar interessades pels nois d'entre 18 i 40 anys, considerats en edat militar, que passaven a dependre de les autoritats militars i eren internats al camp de concentració de Miranda de Ebro (Burgos). Aquest va ser el darrer camp que va sobreviure al final de la Guerra Civil. Durant els seus deu anys de funcionament (1937-1947) va acollir, successivament, presoners republicans, brigadistes internacionals, evadits aliats i jueus i, finalment, duaners alemanys. En unes instal·lacions deficients, preparades per a no més de 1.500 presoners, van arribar a internar-se-n'hi prop de 4.000.